

Una col·lecció a través de la il·lustració gràfica: publicitat de productes dietètics

A Collection through graphic illustration: Advertising of Dietetic Products

Josep BOATELLA I RIERA

Doctor en Farmàcia, Barcelona. C.E.: boatella@ub.edu

Resum - A partir del material gràfic recopilat durant anys sobre productes dietètics de la primera meitat del segle XX, s'estudia la contribució d'il·lustradors de renom en la publicitat d'aquests productes. El material analitzat pertany fonamentalment a la col·lecció de l'autor. El criteri de selecció ha estat la presència de signatura de l'autor en la il·lustració i, especialment, la inclusió de la marca en el dibuix. S'han trobat un total de 20 contribucions, pertanyents majoritàriament a preparats elaborats en oficines i laboratoris annexos. D'altres, tenen un caràcter anònim i, per tant, d'acord amb el criteri establert, no s'han comptabilitzat. A banda de la caricatura, el principal moviment artístic representat a la col·lecció és el modernisme en les seves diverses variants, si bé hom pot trobar-hi alguns exemples d'impressionisme i d'art contemporani. Quant als laboratoris anunciats, vuit corresponen a farmacèutics d'oficina i la resta, a empreses. Cal destacar que la majoria són de l'àmbit català (60%). En aquest sentit, és rellevant comentar la presumible influència de la fàbrica i tallers d'arts gràfiques Henrich i Cia. i de Rafael Roldós Viñolas, pioner de la publicitat al nostre país.

Paraules clau: Dietètics, publicitat, il·lustradors.

Abstract - Based on the graphic material collected over the years on dietetic products from the first half of the 20th century, the contribution of renowned illustrators in their advertising is studied. The material analyzed belongs mainly to the collection of the author. The selection criteria were the presence of the author's signature in the illustration and especially the inclusion of the brand name in the drawing. A total of 20 contributions were found, mostly belonging to preparations made in pharmacy offices and attached laboratories. Others are anonymous and therefore have not been accounted for in accordance with established criteria. Apart from caricature, the main artistic movement represented is Modernism in its various variants, although some examples of Impressionism and Contemporary Art can be found. Eight of the advertised laboratories correspond to office pharmacists and the remaining to companies. It should be noted that the majority are from Catalonia (60%). In this regard, it is relevant to comment on the presumed influence of the graphic arts factory and workshops Henrich and Cia. as well as Rafael Roldós Viñolas, a pioneer of advertising in our country.

Keywords: Dietetics, advertising, illustrators.

Introducció i metodologia

Els estudis sobre la publicitat farmacèutica relacionats amb les diferents etapes de l'evolució del medicament, han estat nombrosos, si bé que, segons R. Jordi (1997), aquest és un capítol a completar. Situats en la frontera entre l'aliment i el medicament i malgrat les característiques dels productes que pertanyen a l'àmbit de la dietètica, la situació es veu clarament confirmada.

Dins de la publicitat, entesa com una forma de comunicació entre el productor i el consumidor, cal incloure diferents tipus de suports com etiquetes, cartells, els denominats *ephimera* o peces de vida curta (concepte que inclou també els calendaris, la publicitat a la premsa, etc.), cromos de col·lecció (concepte nascut a meitat de segle XIX, a França, a iniciativa de A. Poulain, empresari de la xocolata) i les targetes postals (aparegudes el 1869 com “un nou mitjà de correspondència postal”). Caldria afegir el material de *merchandising* de promoció comercial (cartons per al control de pes, vanos, bolígrafs, llumins, clauers, etc.).

La utilització del cartell va representar una fita molt important a partir de 1880, gràcies a la participació de figures tan importants com Cheret, Toulouse-Lautrec, Mackintosh, Mucha, etc. Segons Giralt Miracle (Gaig *et* Heras, 2012), la generalització del cartell va ser un fenomen paral·lel al desenvolupament urbà i a la necessitat de comunicació massiva. A Catalunya, aquest procés va prendre embranzida en el període comprès entre les dues exposicions Universal (1888) i Internacional (1929) i la qualitat de les obres va fer que el cartellisme esdevingués un art molt valorat (Casas, de Riquer, Utrillo, Labarta, Apel·les Mestres, Gual, etc.).

Dins de tots aquests grups, les estratègies de disseny dels diferents tipus de materials inclouen possibilitats molt diverses, com ara textos descriptius i missatges publicitaris, logotips de la marca del laboratori o del producte o imatges d'orígens diversos. En aquest darrer cas, poden donar-se les següents situacions:

- Fotografies (poblacions, paisatges, monuments, etc.).
- Reproduccions de quadres famosos.
- Reproduccions d'il·lustracions a càrrec d'il·lustradors de l'època, però anònims.
- Reproduccions realitzades per il·lustradors de renom però sense relació amb el producte.
- Il·lustracions originals, realitzades específicament per a la marca i/o producte, signades i a càrrec d'il·lustradors de renom.

Aquest treball inclou bàsicament el darrer grup i correspon a la primera meitat del segle XX. La font del material ha estat fonamentalment la col·lecció particular de l'autor que pot considerar-se relativament completa quant a marques, personatges i empreses d'aquest període.

Cal comentar que aquest tipus de productes (aliments-medicaments o dietètics), que inicialment van estar molt relacionats amb el món de la Farmàcia, presenten unes característiques diferents a les dels medicaments i per tant, igual com els cosmètics i les que avui s'anomenen EFP (Especialitats farmacèutiques publicitàries), poden ser objecte d'una publicitat més oberta. Així mateix, cal afegir que alguns laboratoris també varen optar per aquesta fórmula en el disseny de la seva publicitat institucional o de la marca en el moment del seu registre.

Hi ha alguns exemples emblemàtics a escala europea. Són el cas de *Bledine*, producte formulat per J.L. Jacquemarie, farmacèutic. La coneguda imatge del producte fou il·lustrada per Henry-Bonaventure Monnier (Paris, 1799 – 1877), artista polifacètic. Jules Cheret (Paris, 1836 – 1932), pare del cartellisme modern, va realitzar nombroses il·lustracions de caire molt divers, entre elles la del popular *Vin Mariani*. Les *Chocolates Menier*, amb la coneguda nena que apareix als anuncis amb el missatge “*evitez les contrefaçons*”, elaborat per Etienne Maurice Firmin Buisset (Moissac 1859 – 1925), el popular *Racahout des arabes* realitzat per Jules Raymond Koenig (Sainte-Marie-aux-Mines, 1872-1966) i la publicitat del *Phoscao*, deguda a J. Jacques Roussau (?1886-Montagny-en-Vexin (Oise), 1948), fonamentalment.

Contribució d'il·lustradors en la publicitat de dietètics a Espanya (1900-1940)

Al nostre país, es donaren alguns exemples d'aquest tipus de publicitat, en la majoria dels casos corresponents als moviments modernistes, al realisme i l'*Art-déco*. Els exemples més notables que poden trobar-se són els següents:

Hemostyl - Preparat organoteràpic (sang i moscatell) elaborat inicialment a França per Rousell. La publicitat va estar encarregada a Maggie Salcedo (Paris, 1890-1959), destacada representant del moviment *Art-déco*.

Hemoglobina líquida Dr. Grau - La publicitat d'aquest producte va incloure un conjunt de targetes amb il·lustracions de Carlos Vázquez Úbeda (Ciudad Real, 1869-Barcelona, 1944). Aquesta especialitat fou elaborada pel Laboratorio Dr. Grau, de Barcelona (aprox. 1935).

Laboratorio y fábrica de productos dietéticos Max F. Berlowitz- Max F. Berlowitz (1918-1936) d'origen alemany, obrí un laboratori dedicat a la preparació de dietètics destinats a la població infantil. Un element publicitari d'aquesta empresa fou un llibret informatiu il·lustrat per Joaquín Xaudaró y Echau (Vigan (Filipinas), 1872- Madrid, 1933), considerat un dels pares del dibuix animat a Espanya.

Chocolates Salud - Marca propietat de Pedro Llobet Mateu, per al registre de la qual Llorenç Brunet i Forroll (Badalona, 1873- Barcelona, 1939) il·lustrà la corresponent imatge. Brunet fou un destacat dibuixant i caricaturista de publicacions de caire satíric de principis de segle.

Cereo-lectina Ejarque - José Ejarque Villar, farmacèutic valencià de reconegut prestigi, durant els anys 20-30 elaborà el preparat anomenat Cereo-lectina (Alimento vegetal completo a base de cereales y leguminosas). En la seva publicitat es varen emprar il·lustracions de René Louis Péan (Paris 1875 - Ermont (Val-d'Oise) 1955), amic d'Alfons Mucha (Moràvia, 1860 - Praga, 1939).

Llet condensada Núria - Les il·lustracions de Leonetto Cappiello (Livorno, 1875 - Cannes, 1942) s'empraren en la publicitat de diferents productes

com la llet condensada Núria, elaborada per Productos lácteos S.A., empresa amb seu a Vic, fundada l'any 1919 per Feliu Roig, Carles de Cabanyes, Enric Santacana, Jacint Claveras i Josep Malaret. Leonetto Cappiello fou un destacat dibuixant, renovador del cartellisme a França.

Hipofosfitos Salud - Aquest producte, preparat per José Climent Vilá, farmacèutic establert a Tortosa, va gaudir d'una propaganda deguda al també tortosí Antonio Cerveto Riba (Tortosa, 1876-1938).

Fosfoglico-kola - Producte molt popular, elaborat per Baltasar Domènech Cortés (1864-1923), farmacèutic barceloní, va gaudir d'una intensa campanya publicitària en la qual va participar Gaietà Cornet Palau (Barcelona, 1878-1945), habitual col·laborador de nombroses publicacions catalanes de l'època (Fig. 1).

Paidotrofo - Carles Barral i Nualart (Barcelona, 1879- 1936), va il·lustrar els cartells de quatre preparacions (Estomagol, Paidotrofo, Neurógeno i Fimonal) de Josep Benet i Soler (Reus) als Laboratoris Benet (Barcelona). Barral, implicat en el corrent modernista, va ser cofundador de Barral Hermanos.

Ruamba - Aquest producte, elaborat durant els anys 20-30 pels Laboratoris Viñas, propietat de Pere

Figura 1 – Gaietà Cornet Palau (Barcelona, 1878-1945). Publicitat de *Fosfoglicokola*, producte elaborat per Baltasar Domènech Cortés (1864-1923).

Viñas Dordal (1878 –1948), va comptar amb la participació de dos destacats artistes quan a la seva publicitat. Foren Ricard Opisso i Sala (Tarragona, 1880- Barcelona, 1966) i Joan García Junceda Supervia (Barcelona, 1881- Blanes, 1948) (Fig. 2).

Vitamin fruit - Jaime Santiveri Piniés (Benavarri, 1861 - Barcelona?, 1938) va emprar en la publicitat dels seus productes Vitamin fruit de la casa Santiveri, il·lustracions de Juan Mezquita Almer (Onda, 1881 - 1956 Castelló), amb una obra “impregnada del surrealisme de l'època”.

Ceregumil - Aquest producte tan emblemàtic, és degut a Bernabé Fernández Sánchez (1878-1937) qui, en casar-se amb Blanca Canivell, varen prendre una embranzida empresarial a Córdoba que continua fins als nostres dies. Amb els anys, el producte ha estat sotmès a diferents campanyes publicitàries en una de les quals va participar Salvador Bartolozzi Rubio (Madrid, 1882 - Ciudad de México, 1950).

Fósforo Ferrero - Pedro Mairata Serrano (Madrid, 1907 – 1994), destacat dibuixant espanyol, va ser l'autor de diferents obres publicitàries per a empreses importants (Domecq, Osborne, Terry, Iberia, etc.). Va dibuixar les il·lustracions d'una col·lecció de postals de Fosforo Ferrero, comprimits de fòsfor orgànic,

Figura 2 - Ricard Opisso i Sala (Tarragona, 1880 - Barcelona, 1966). Publicitat de *Ruamba*, preparat per Pere Viñas Dordal (1878 – 1948).

preparats per l'Instituto farmacológico latino (Madrid), durant els anys 50. També va participar en la publicitat del producte José Robledano Torres (Madrid 1884 – 1974), pintor i dibuixant, essent pioner de la petita història periodística (historieta).

Llet condensada La Lechera - Es coneixen pocs exemples d'il·lustracions a càrrec d'artistes destacats de la casa Nestlé. Rafael de Penagos (Madrid, 1889-1954), un destacat dibuixant introductor de l'Art-Déco a Espanya, va fer alguns dibuixos en la publicitat de la llet condensada durant els anys 1920.

Paido - Marino Benejam Ferrer (Ciutadella, Menorca, 1890 - Barcelona, 1975), habitual col·laborador del T.B.O., va participar en la societat creada per Josep Budallés Colom (1898 - 1950). A banda d'aquesta activitat empresarial, Marino va aportar les seves habilitats com a dibuixant en la publicitat dels productes de la societat (anys 30).

Eumalt - Aquest extracte de malta estava distribuït per Pedro Andreu Lloberes (Alcover, 1876-1954?), farmacèutic barceloní. Lilian Hocknell (York, 1890-1977) il·lustradora especialitzada en imatges infantils va realitzar la marca registrada del producte (Fig. 3).

Emulsió Vergés - La farmàcia i laboratori Vergés (Torelló), propietat de Francesc X. Vergés i Codinachs (Torelló 1881-1927), va preparar dues especialitats prou conegudes com foren l'Emulsió Vergés i el Cafeinol, entre d'altres. La publicitat gràfica va anar a càrrec d'Enric Cervelló i Bach (Barcelona, 1894- 1975), dibuixant i retratista, procedent de l'Escola de Llotja i del Cercle Artístic de Sant Lluç.

Farina SOS - Josep Renau Berenguer (València, 1907-Berlín Est, 1982), fill de José Renau, professor de dibuix a l'Escola de Belles Arts de València, inicialment va seguir la tendència de l'Art-Déco, però en afiliar-se al partit comunista va centrar la seva obra en els moviments socials. Va fer una important obra gràfica durant la guerra civil i il·lustracions publicitàries com ara la de la Farina S.O.S, anunciada com *ninguna satisfacció más grata para los padres que la salud de sus hijos*.

Soda Domènech - Joaquim Muntañola Puig (Barcelona; 1914 - 2012), escriptor i dibuixant d'his-

Figura 3 - Lilian Hocknell (Nova York, 1891-1977). Publicitat de *Eumalt* (aprox. 1920), producte de Pedro Andreu Lloberes (Alcover, 1876- 1954?).

torietes. Va col·laborar en diferents diaris i revistes (*El Be Negre*, *L'Esquix*, *En Patufet*, etc.) També va realitzar curt metratges. Va dibuixar la publicitat de la popular Soda Domènech.

Comentaris finals

Cal comentar també que, si bé en un principi els autors feien les seves obres sobre les planxes d'impressió, aviat els anomenats dibuixants litògrafs foren els encarregats de reproduir-les. És per això que en moltes ocasions, en la publicitat, a més de la signatura de l'autor hi figura la del taller.

De fet, tal com hom pot comprovar, bona part d'aquest tipus de productes es produïen a Catalunya. En aquest sentit, sembla molt probable que en la seva publicitat haurien d'intervenir dos personatges, també importants. Per una banda, Manuel Henrich i

Girona (Barcelona, 1851 – Caldes de Montbui, 1925), propietari de la Fàbrica i Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Cia. (1886-1930), “la més important i activa de l'Estat Espanyol en el ram de les arts gràfiques”. De fet, alguna publicitat relativa al tipus de productes que s'han comentat, no porta signatura de l'artista, però sí d'aquests tallers, en les quals s'aprecia una notable qualitat artística de les il·lustracions. D'altra banda, Rafael Roldós Viñolas (Barcelona, 1846-Barcelona, 1918), empresari barceloní, el 1872 va crear l'Agència Roldós i Compañía, la primera agència de publicitat d'Espanya que va tenir, sens dubte, un gran impacte, encara vigent en l'actualitat.

Cal dir també que els exemples trobats corresponen a preparats emblemàtics, elaborats per professionals farmacèutics de prestigi o laboratoris importants en el seu moment. Per contra, moltes empreses, també importants, optaren per altres tipus de publicitat. Pel que fa al tipus de productes són les llets, els cereals i els minerals els grups majoritaris, seguits de les xocolates, opoteràpics, preparats alimentosos i d'altres.

S'han detectat un total de 20 contribucions d'artistes destacats directament implicades en la publicitat de productes dietètics espanyols. Es posa de manifest que Catalunya fou un nucli molt important pel que fa a aquest tipus d'encàrrecs.

A banda de la caricatura, els principals moviments artístics representats són el modernisme, i també, el realisme, l'impressionisme i l'art contemporani. Quant als laboratoris anunciats, vuit corresponen a farmacèutics d'oficina (Climent, Viñas, Andreu, Domènech, etc) i la resta a empreses (Max, Paidó, Instituto farmacológico latino, etc.). Cal destacar que la majoria són de l'àmbit català (60%). En aquest sentit, cal destacar la presumible influència de la Fàbrica i tallers d'arts gràfiques Henrich i Cia. i de Rafael Roldós Viñolas, pioner de la publicitat al nostre país.

Bibliografia

GAIG, C., HERAS, D. *La cuina dels cartells modernistes*. Textos de Daniel Giralt-Miracle. Cabrera de Mar: Galerada, serveis d'edició i traducció SCCL, 2012.

JORDI, R. *Propaganda y medicamentos*. Barcelona: Ed. Base, 1977.

